

אהרן פיש / לידס, אנגליה

תורה ומעשה בראשית

בכמה מקומות בתנ"ך נמשלה גאולת ישראל הנעשית ע"י ה' לפעולת ה' בטבע, בנבואת ישעיהו יש לדימוי זה פונקציה מרכזית. לדוגמא:

כִּי פֶאֶשֶׁר יִרַד הַגֶּשֶׁם וְהַשֶּׁלֶג וְהַשֶּׁמֶט וְהַשֶּׁמֶטִּים וְשָׁמַיִם וְשָׁמַיִם לֹא יָשׁוּב כִּי אִם־הִרְוָה אֶת־הָאָרֶץ וְהוֹלִידָה וְהִצְמִיחָה וְנָתַן זֶרַע לְזֶרַע וְלֶחֶם לְאֶכְלֹת. כֵּן יִהְיֶה דְבָרִי אֲשֶׁר יֵצֵא מִפִּי לֹא־יָשׁוּב אֵלַי רִיקָם כִּי אִם־עֲשֶׂה אֶת־אֲשֶׁר תִּפְצְאִי וְהִצְלִיִּים אֲשֶׁר שָׁלַחְתִּי. כִּי־בְשִׁמְחָה תִּצְאוּ וּבְשָׁלוֹם תִּבְלֹוּ וְגו'. (נה, י"ב).

בפרק זה מדגיש הנביא את פעולתו של ה' ית' בתולדות ישראל; הוא מבטיח את העם ש"קרובה ישועתי לבוא וצדקתי להגלות" (נו, א), וסימן לדבר — סדר הטבע שלעולם לא יאכזב, כגון: ירידת הגשם, זריעת הזרע וקצירת התבואה ("זרע לזרע ולחם לאכל") שנאמר עליהם במקום אחר, "עד כלימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישתנו" (בראשית ח, כב). קביעות הסדר בטבע היא אות וערובה להגשמת הישועה הקרובה לבוא לישראל, וכן לנאמנותה של נבואת הנביאים — "כן יהיה דברי אשר יצא מפִּי". למלה "דברי" משמעות מיוחדת בניסוח זה, מפני שהיא משמשת גם בעניין מעשה בראשית כמו בתהלים, "בדבר ה' שמים נעשו" (לג, ו); לכן יש לה משמעות כפולה, התגלות ה' בתחום הטבע והתגלותו בפי נביאי ישראל.

גם בנבואת ירמיהו נמצא המשל הזה ושם אין הנביא משתמש במבטא הדר־משמעי "דבר" אלא במלה "ברית".

פֶּה אָמַר ה' אֶל־אֵל אֱבְרָתִי יוֹסֵם וְלִילָה חָקוֹת שָׁזַיִם וְאָרֶץ לֹא־שָׁמְתִי. גַּם־זֶרַע יִצְקֶב וְזֶדַי אָמָאִם... כִּי־אָשׁוּב (אשיב קרי) אֶת־שְׁבוֹתֵם וְרַחֲמַתִּים. (לג, כה"ו).

הנביא מזכיר פה במישרין את ההבטחה לבני נוח, שעוד "כלימי הארץ... יום וליילה לא ישתנו" (בראשית ח, כב). ובפרק הסמוך לה נמצא אישור ההבטחה ושם כתוב בפירוש "ואני הנני מקים את־בריתי אתכם" (בראשית ט, ט). אמנם לא מסופר בפרק ט על הברית בין המקום לעולם כולו, אלא רק בין אלקים "ובין כל־נפש חיה" (שם, יב), אבל מתוך הקשר שבין הפרקים ח' וט שבבראשית מסיק הנביא ירמיהו

אהרן סי

את המסקנה — "את-ברייתו היום ואת בריית-הלילה" (לג, כ), היינו, לא זו בלבד שהנביא מדמה את וודאות הגאולה לקביעות שבטבע, אלא תיאור הטבע מתאים ליחס שבין אדם למקום, ובמיוחד ליחס שבין ישראל למקום. כשהוא אומר "את-ברייתו היום ואת בריית-הלילה", כאילו הוא רואה את הנבראים — היום והלילה — כבעלי ברית שעומדים ברשות עצמם והמכלכלים בתבונה את מעשיהם. הרושם הזה מתחזק בפרשת האזינו. השמים והארץ הם עדים נאמנים המעידים על הברית.

הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וְאֲדַבְּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אֲמַרְיִפִּי. יִצְרָף בְּמַטֵּר לִקְחֵי תִזְלַ פֶּטֶל אֲמָרְתִּי פְּשָׁעִירִים עֲלֵי-דָשָׁא וְכַרְבֵּיבִים עֲלֵי-עֶשֶׂב. (דברים לב, א"ב).

גם פה נבחרה ירידת הגשמים לסמל; כשם שהיא הכרחית לקיומו של האדם עלי אדמות, כן התורה הכרחית לקיומו של עם ישראל על אדמתו. זאת ועוד, שני חלקי המשל קרובים זה לזה. על הטל אנו קוראים "אהיה כטל לישראל" (הושע יד, ו); והמים — יש להם קשר חזק עם דמושג "ישועה". הנביא מראה על ה' כמקור מים חיים (ירמיה יז, ח). בביטויים כאלה מתמזגת פעולתו של הבורא בעולם הטבע עם פעולתו בתחום ההיסטוריה של עם ישראל. הפירוש היותר מעמיק לפסוקים האלה נמצא במדרש תנחומא. פרשת האזינו, סימן א:

ה א ז י נ ו ה ש מ י ם . . . ז ש ה כ "אמ'מדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסד'ארץ למטה גם אני אמאס בכל-זרע ישראל" (ירמיה לא, לו), לפי שהם קיימים לעולם וישראל קיימים לעולם לכך הומינם לעדות שיקיימו ישראל התורה והמצוות. ואם ח'ו יבטלום. יד העדים תהיה במ בראשונה להמיתם (השווה דברים יז, ז) כתיב "ועצר את-השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה . . . (דברים יא, ז)". (ע"י גם ברש"י, שם).

הפסוק בדברים יז מאיר יפה את כוונת המדרש; העדים המצווים להמית את הפושע הם שותפיו בקיום הברית. המדרש רואה גם את השמים והארץ כעדים השותפים לברית והלוקחים חלק בה. ברם, השמים והארץ הם עדים נאמנים מיוחדים במינם. הם אינם פושעים נגד הברית; תמיד הם שמחים לעשות רצון קונם. ומשום כך ראויים הם לבוא. להעיר ולהזהיר. בשעה שישראל פושע נגד הברית, הם — השמים והארץ — משמשים דוגמה למשמעת מליאה. אבל בכל זאת אין המשמעות הזאת מופיעה לפנינו כחוק מיכאני שלא ניתן לשום שינוי, אלא כמצוה וקיומה; לשם קיום המצוה מוכן הוא, הטבע, להפוך את סדרו הרגיל, היינו "לעצור את השמים ולא יהיה מטר".

למרות דהבדל בין תורת ישראל לבין ברית היום והלילה, יש להם צד שווה — של מצוה וקבלתה. המשל שבין ישראל לטבע, או ביתר דיוק, בין התורה למעשה בראשית, הוא משל הדדי, משל של גומלין; כשם שישראל הקיים לעד נמשל למעשה בראשית, כך נמשל מעשה בראשית לתורה; הוא מעיד עליה והוא אחראי לשמירתה. כשם שהתורה מכונה בשם ברית, כך מכונה מעשה בראשית בשם ברית, וכשם שהאחד

קיים לעד, כך חברו קיים לעד; מפני ששניהם ממקום אחד באו, ממי שאמר והיה העולם.

•

בתהלים, מזמור יט, בולטים יפה הצדדים השווים שבין התורה לבין מעשה בראשית, ולא עוד אלא שהם משמשים כנושא השירה ויסודה. בשבעת הפסוקים הראשונים מצויירת תמונה של סדר העולם. השמש מהווה סמל לסדר הזה מפני שהוא יוצא מקצה השמים אל קציהם (פסוק ז), הוא מודד את מרחב העולם. ביאת השמש ויציאתו הן גם גורמים מכריעים במדידת הזמן מפני שהן מציבות את גבולות היום והלילה ומבטיחות את סדרם ואת רציפותם — "יום יביע אמר ולילה ללילה יחודה-דעת" (פסוק ג). ובכן שולט השמש במרחב העולם ובזמנו גם יחד. הוא סמל החוק הטבעי ויסודו. אולם למרות הרגילות הזאת במערכת השמים, אין בכך משום חוקיות מיכאנית כמו בחכמת הטבע של ניוטון וסיעתו. אפשר לו למשורר לומר שהשמים מספרים ומציאים מלים (אמנם "בלי נשמע קולם"), ושהשמש "ישיש כגבור לרוץ אורח" (פסוק ו). דברים שאינם שייכים לחוקי הטבע המיכאניים. מסדר ברכת הלבנה הבין היטב את כוונת המזמור כשכתב "חוק זמן נתן להם", אבל אחרי כן "ששים ושמחים לעשות את רצון קונם".

אחר הפסוקים האלה של תיאורי טבע, מביא המזמור תמונה אחרת. מול השמש שבתחום מעשה בראשית נמצאת התורה בעולם המוסרי והרוחני. החרוזים שונים במשקליהם, אבל שתי התמונות נקשרות זו בזו על-ידי נימים דקות ורבות, רש"י מראה זאת בפירושו לפסוק ח:

"תורת ה' תמימה משיבת נפש" — גם היא מאירה כשמש כמו שנאמר בסוף העניין ("מצות

ה' ברה) מאירת עינים", ואומר "כי נר כזה ותורה אור" (משלי ו).

נוכל להמשיך ולפתח את הפירוש הזה. כשם שהשמש ישיש כגיבור, כך פקודי ה' ישרים משמחי לב; כשם שאור היום טהור, כן יראת ה' טהורה. כשם שהשמים עומדים לעד, כך התורה עומדת לעד. בשיר השירים (ו, י), נמצא הביטוי "ברה כחמה" ופה — "מצות ה' ברה". והנקודה האחרונה החשובה מכל, "גם עבדך נזהר בהם"; נזהר זה חל גם לגבי התורה (ענין זהירות), גם לגבי השמש (זוהר). [התלמיד ימצא עוד קשרים בין שני חלקי השירה] מה היא המסקנה הכללית היוצאת מזה? אפשר לומר כמו שאמרו כמה מן המפרשים, שכוונת המשורר היא להעלות את התורה מעל לעולם הטבע. זוהי למשל שיטת ר"א ב"ע. הרואה בחלק הראשון של המזמור רמז לפילוסופיה הדתית המיוסדת רק על חכמת הטבע.

הזכיר עד כה איך יוכל המשכיל למצוא עדות על האלקות ולהכיר מעשיו. ואמר דוד: יש עד אחר נכבד ממנו ויותר נאמן והיא תורת ה' ועדותיו... ושמחת הלב כנגד השמש, כי ככה הוא, רק ביום תשמח ולא בלילה, והפיקודים משמחים תמיד וכו' (פסוקים ח-ט). אף רש"י נוקט שיטה זאת כשהוא דורש את חום השמש ("ואין נסתר מחמתו")

אהרן פיש

לח'מו של יום הדין "א ב ל תורת ה' תמימה... ומגינה היא על לומדיה מאותו להט". באמת אפשר לראות בשינוי החרוזים (המתארכים כדי להביע יתר תגיגיות) ובעצמת הרגש, שבחלק השני של המזמור, רמז לשיטה זו. — יותר ממה שהשמים מספרים כבוד אל, מספרת התורה את כבודו והיא נחמדה מזהב ומכל תענוג גשמי. אבל עלינו לזכור, שהמשורר מראה את פעולת התורה בעולם באמצעות תמונתו הראשונה. אין השירה בעיקרה ויכוח בין שתי השקפות עולם ובין שתי דרכים לידעת ה' — הדרך הטבעית והדרך התורנית; להפך, השירה מציגה את שתי התמונות ומפרשת את האחת בלשון חברתה, הן מאירות זו על זו, תפיסת התורה מושפעת על-ידי הקביעות והסדר השולטים בעולם הטבע, ותפיסת עולם הטבע מתעמקת על-ידי חוויות של התגלות ה' בתחום התורה. כאילו מתקרב ה' יותר אל בריאתו הטבעית במידה שהוא קרב אלינו בתורתו (השווה תהלים קיט, קנא). אבל יש עוד תוצאה מן התפיסה הזאת והיא, שהתורה מקבלת צביון של עולמיות; היא מתרחבת ומתעלה לגורם השולט שלטון יחיד ונעלה (כמו השמש בתחומו) בעולם המוסרי. אין התורה רק פולחן של אומה קטנה, אלא היא היא המאירה בעמקי הנפש של היחיד ("גם עבדך נזהר בהם"), בחברה ("משפטי ה' אמת צדקו יחידיו"), ובעולם כולו ("עומדת לעד"); בקיצור, היא תורה במובנה העולמי, תורה שגנוזה בה ברכה לכל חי, כמו שנאמר "שמש צדקה ומרפא בכנפיה" (מלאכי ג, כ).

•

המחשבה הזאת על היחס בין התורה לבין מעשה בראשית, חדרה עמוק ללב משוררי המקרא, עד שלפעמים אי אפשר להבדיל ולומר על איזה מהם חלה לשון הכתוב. בתהלים, מזמור קיט כתוב:

לעולם ה' דְּבָרְךָ נֶאֱכָר בְּשָׁפְטִים. לְדֹר וָדֹר אֲמוֹנְתְּךָ פִּזְנֹתָ אֶרֶץ וַתַּצְמֹד.
לְמִשְׁפָּטֶיךָ עָמְדוּ הַיּוֹם כִּי הִלַּל עֲבָדֶיךָ. לִוְלֵי תוֹרָתְךָ שִׁשְׁשָׁעִי עָז אֲבָרְתִי
בְּעִנְיִי. (פס"ב).

המלה "דברך" בפסוק הראשון מוסבה בודאי על פעולת ה' בבריאת העולם, החרחים השלישי והרביעי מוסבים בלי ספק על התורה. אולם המלה "אמונתך" שבחרו השני למה היא מכוננת — לתורה או לבריאת התבל, או שמא לשניהם גם יחד?

כיוצא בזה מזמור קמו:

הַשֵּׁלֶם אֶרְתִּי אֶרֶץ עַד-סִהְרָה יְרוּחַ דְּבָרִי. הַגִּתָּן שָׁגַג כְּפָסֵר כְּפָסֵר כְּפָסֵר
יְפִיר. מִשְׁלִיךְ קָרְחוּ כְּפָתִים לִפְנֵי קָרְחוּ מִי יַעֲמֵד. יִשְׁלַח דְּבָרָו וַיִּמְסַס יָשָׁב
רוּחוֹ וַיִּלְוֵ-קִיסִים. מַגִּיד דְּבָרָו (דבריו קרי) לְנַעֲקָב תִּקְוִי וּמִשְׁפָּטֶי לְיִשְׂרָאֵל.
(טו"ט).

ברור שהמלה "דבר" פה היא "מילתא דמשתמעא לתרי אנפי"; בפסוק הרביעי היא רומזת על דבר ה' המתגלה בהפשרת השלגים מידי שנה בשנה, ובפסוק החמישי מורה היא על תורת משה ועל "דבר ה'" ששמעו הנביאים; אבל בפסוק הראשון של הקטע שלנו מה משמעותה? אפשר שדבר ה' כולל את כל פעולת ה' גם בתחום התורה וגם בטבע. — באחדותן המקורית.

עדות השמים והארץ היא עיקר מעיקרי היהדות, והמשל שבין התורה לבין מעשה בראשית המצוי בתורה, בנביאים, ובכתובים, אינו כעין הוספה לשם קישוט סגנון. באמת אין הוא משל במובנו הרגיל, — דבר המובא מן החוץ כדי לבאר ולברר את העניין. גילוי השכינה שבסדר העולם הוא עצמו העניין או לפחות, חלק מענייני הנבואה, כשם שהוא מהווה חלק מהתגלות ה' בכלל, אין זה מיוחד בהשקפת העולם של היהדות. התורה היא אחד הדברים שהעולם עומד עליהם — היא חלק מחוקי העולם וחכמתו; היא החלק החשוב ביותר; ומעשה בראשית הוא חלק מן התורה. באמת מעשה בראשית הוא הקדמה לכל התורה כולה המתחלת במלים, "בראשית ברא אלקים את השמים ואת הארץ". ורבותינו נתנו למלה "בראשית" משמעות כפולה ודרשו (מדרש ב"ר, פרק א', סימן ב):

מביס בתורה ובורא את העולם. והתורה אמרה: "בראשית ברא אלקים", ואין ראשית אלא תורה, היאך מה דאתמר "ה' קנני ראשית דרכו" (משלי ה, כב).

אפשר שהמדרש הזה הוא תמצית כל הסוגייה של איחוד התורה וחכמת ה' בבריאת עולמו. באמת הבינו החכמים את המשל הזה עד עמקו, ולכן התקינו את שתי הברכות שלפני קריאת שמע בבוקר ובערב; בראשונה מהולל שם ה' בתור יוצר המאורות ומעריב ערבים; בשנייה מברכים על בחירת ישראל ועל מתן תורה, ושתיהן סמוכות זו לזו. אחר-כך משנתן את דעתו על שתי העדיות האלה החוזרות ומתחדשות מידי יום יום, יקבל עליו אדם עול מלכות שמים ויודה על אחדות השם, כלומר, שתי העדיות האלה בסופן חד — "אחת דבר אלקים שתיים זו שמענו".

אם כי נטו חכמים להצטמצם בברית שבין ישראל למקום, בכל זאת הם הכירו היטב את בעלי הברית ואת עדי הברית העומדים לעד בשמים ובארץ והמהירים את ישראל ומעוררים אותם לעשות את רצון הבורא. ההכרה הזאת מתגלית במאמרו של ר' חייא (ברכות ל): "לעולם יתפלל אדם בבית שיש בו חלונות" — היינו, ידע אדם ויבין לפני מי הוא מתפלל, לפני מלך העולם וגואלו, ששכינתו שורה על כל הבריות, בשמים ובארץ, בים וביבשה.

הערות למורה

(א) בכיתות הנמוכות יכול המורה לבחור פרק אחד מפרקי התניך המובאים כאן (תהלים יט, דברים לב, ישעיהו נה, וכו') ולבאר אותו על-פי השיטה שהובאה לעיל. התלמידים ימצאו רמזים נוספים, והמורה יוסיף דוגמאות מן התניך והמדרשים כראות עיניו; על-ידי כך יהיה כל פרק ופרק תוכן לשיעור שלם.

- (ב) בכיתות העליונות אפשר לבחור בחלק שלם משלושת חלקי המאמר כיסוד לשיעור אחד ;
הנושא כולו יפותח בשלושה שיעורים.
- (ג) המורה יבחר את המובאות מן התנ"ך ומדברי חז"ל (בסדר זה): יוסיף עליהם מובאות:
נוספות ויעמוד על דיוקים בדבריהם.